



FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

**Sanobar Ollaberganova¹
Sapayeva Boljon²**

¹Urganch davlat universiteti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasini mudiri, dotsent
Email: sanobarollaberganova@gmail.com

²Urganch davlat universiteti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasini katta o'qituvchisi
Email: sapayeva-1980mail.ru

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA DIDAKTIK O'YINLARNI TASHKIL QILISH ORQALI O'QUVCHILARNING OG'ZAKI VA YOZMA NUTQINI O'STIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda didaktik o'yinlarni tashkil qilish orqali o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqni o'stirish masalasi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, nutq, og'zaki nutq, yozma nutq, o'yin, didaktik o'yin.

РАЗВИВАТЬ УСТНУЮ И ПИСЬМЕННУЮ РЕЧЬ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ОРГАНИЗАЦИИ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР

Аннотация: в статье ставится проблема развития устной и письменной речи школьников путем организации дидактических игр в начальном образовании.

Ключевые слова: образование, воспитание, речь, устная, письменная речь, игра, дидактическая игра.

DEVELOPING ORIENTAL AND WRITTEN SPEECH OF PUPILS BY ORGANIZING DIDACTIC GAMES IN PRIMARY EDUCATION

Annotation: in this article, it is given the issue of developing pupils' oral and written speech through the organization of didactic games in primary education.

Keywords: education, upbringing, speech, oral, written speech, game, didactic game.

Kirish. Hozirgi kunda yosh avlodga davr talablaridan kelib chiqqan holda ta'lim-tarbiya berish eng dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Chunki hayot taraqqiyoti va jamiyat rivojini yosh avlodsiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Shu boisdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnomasida shunday deb ta'kidlagan edi: "Biz yosh avlodni har tomonlama sog'lom va barkamol etib tarbiyalash borasidagi ishlarimizni yangi bosqichga ko'tarish maqsadida "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risidagi qonunni yangi tahrirda qabul qildik. Shu asosda yangicha yondashuvlar hayotga faol joriy etilmoqda".

Keyingi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida umumiy o'rta ta'limning sifatini oshirish, o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etishdagi keng qamrovli islohotlar natijasida boshlang'ich ta'limda sifatli ta'lim xizmatlari samaradorligini oshirish, shiddat bilan o'zgarib borayotgan globallashuv sharoitida ongli yashashga qodir shaxsni kamol toptirish va rivojlantirishni ta'minlovchi imkoniyatlar salmog'i kengaymoqda. Shu bilan bir qatorda boshlang'ich ta'lim jarayonida o'zaro hamkorlik muhitini shakllantirish mexanizmini takomillashtirgan holda amaliyotga joriy etish zarurati ko'zga tashlanmoqda. Bu borada "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida" belgilangan uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarishga sharoitlar yaratish bo'yicha vazifalar doirasida boshlang'ich ta'limda o'quvchilar nutqini o'stirishning samarali metodik imkoniyatlaridan foydalanishni o'rganish, uning mazmuni va o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim bosqichlaridan boshlab bilimlarni chuqur va mustahkam egallash, universal o'quv harakatlarini o'zlashtirish, mustaqil fikrlashni shakllantirishning birlamchi omili sifatida o'quvchilar nutqini o'stirish samaradorligiga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etishga alohida e'tibor berilmoqda.



Ta'lim-tarbiya tizimi jamiyatimizda kechayotgan islohotlar, yangilanish jarayonlari bilan uyg'un holda rivojlanib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev tashabbusi bilan ta'lim sohasida tub islohotlarni amalga oshirishga e'tibor qaratilib kelinmoqda. Bu boradagi vazifalar prezidentimizning Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham qayd etib o'tilgan. Xususan, unda O'zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirish maqsad qilib qo'yilgan ekan, bunga faqat jadal islohotlar, ilm-ma'rifat va innovatsiya bilan erisha olishimiz ta'kidlandi. Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda: "... Buning uchun, avvalambor, tashabbuskor islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur

Bugungi kunda respublikamizda ta'lim jarayonining sifati va samaradorligini oshirishning huquqiy-me'yoriy va moddiy-texnik infrastrukturasi, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda o'quvchilar nutqini o'stirishning takomillashtirilgan o'quv-didaktik ta'minoti modernizatsiyalashtirilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Ta'lim tizimi, jumladan, boshlang'ich ta'lim sifat samaradorligini oshirish muammosi qator ilmiy tadqiqotlar obyekti bo'lib kelgan. B.R.Adizov, R.Ibragimova, F.Kasimovlarning ilmiy tadqiqotlari boshlang'ich ta'lim jarayonining tahlilida alohida o'rin tutadi. Shuningdek, didaktik materiallar- darsliklar yaratish metodologiyasi, darslik mazmunining tuzilishi, darsliklarning didaktik vazifalari, o'quv materiallarining mazmuni, o'quv materiallarini loyihalashning o'ziga xos jihatlari M.N.Skatkin, V.V.Krayevskiy, K.Sosnitkiy; umumiy o'rta ta'lim maktablari darsliklarini tekshirish va baholash mezonlari, maktab darsliklarining yangi avlodiga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish borasida D.Shodiyev, R.Safarova va M.Rixsiyevlar tomonidan amaliy harakatlar olib borilgan bo'lsa, ta'limni didaktik loyihalash tamoyillari, o'quv materiali va uning turli shakllarini loyihalash muammosi M.Mahmudov; o'quv materiallarini yangi pedagogik texnologiyalar asosida loyihalashning mohiyati, yo'llari va o'quv jarayoniga tadbiiq etishning umumiy xususiyatlari borasida V.P.Bespalko, N.S.Sayidahmedov, O'.Q.Tolipovlar tomonidan tadqiq etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. (Research Methodology).

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning aqliy va jismoniy faoliyatini tashkil qilishda didaktik o'yinlar alohida ahamiyatga ega. Darslarda didaktik o'yinlardan foydalanish o'quvchilar zehni o'stirish, zukkolik ko'nikmalarini oshirishda alohida ahamiyatga egaligi bilan ajrakib turadi. Didaktik o'yinlar jarayonida o'quvchilar o'yin qoidalariga qat'iy rioya qilishga o'rganadilar, inoqlik his-tuyg'ulari, dunyoqarashlari shakllanib boradi. Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlar



o'quvchilarning xususiyatiga ko'ra tashkil etilishi kerak. Bu esa ularga bilim berishni yengillashtirishga, ko'rgazmalilikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarni toliqtirmaslik, zeriktirmaslik imkonini yaratadi. Bolalarga o'yinni o'rgatishdan muayyan ta'limiy maqsad nazarda tutiladi. O'yinning eng muhim ahamiyati ham ana shundadir. O'yin o'tkazilish shakllari va usullari ta'limning boshqa turlaridan farq qiladi. Didaktik o'yin usullari cheksiz, takrorlash va o'zgartirish, unga turli yangiliklar kiritish imkoni bor. Masalan, biz "Jimjitlik" o'yinining 5-7 xilini butun sinf bilan hamda ayrim bolalar bilan 10 martadan ko'proq takrorlab o'tkazildi, "Nima o'zgardi?" turidagi o'yin 5 xil turli ko'rsatmali material bilan o'tkazildi. Natijada o'yin malakalarining bir xilda va mustahkam bo'lishiga hamda o'yinning har bir qoidasini tinglay bilish va unga rioya qilishiga erishish imkonini beradi.

Didaktik o'yinlar o'zining shakli jihatidan, asosan, bog'chada o'ynaladigan ijodiy o'yinlardan ham, o'qituvchi o'zi hikoya qilib berish yo'li bilan tushintiradigan va o'quvchilarni birma-bir so'rab chiqish natijasida mustahkamlanadigan o'yinlardan ham bir tomonlama farq qiladi. Didaktik o'yinlar o'qitish vazifasiga xizmat qiladi va darsni qiziqarli, maroqli, tushunarli bo'lishiga olib keladi.

Bolalar g'olib chiqish maqsadida jon-dili bilan mashq qiladilar, berilgan har bir topshiriqni albatta bajarishga odatlanib qoladilar, natijada ularda didaktik topshiriqlarni bajarishga bo'lgan qiziqish orta boradi. Didaktik o'yinlar har bir darsning maqsadini, har bir mashqning maqsadi va vazifalarini yaxshiroq tushunib olishga yordam beradi. Didaktik o'yinlar ta'limning ko'rgazmaliligi, o'qituvchining nutqini va bolalar harakatini o'z ichiga oladi, buning natijasida idrokda (ko'rish, eshitish, teri sezgisi belgilarida) birlik tug'iladi. Bu esa o'qituvchining aytganlarini bolalarning o'ylab olishiga va aytilganlarni ifodalab berishlariga, ya'ni didaktik o'yin qoidalarini o'zlari bajarishlariga undaydi. Didaktik o'yinlarning bu tarzda tuzilish xususiyatlari o'quvchilar faoliyatini tahlil qilish imkonini beradi. Shuning uchun ham barcha bolalar o'yin vaqtida zo'r qiziqish bilan harakat qiladilar.

Didaktik o'yinlar bolaning his-tuyg'usiga ta'sir etib, unga o'qishga ijodiy munosabat, qiziqish xislatini tarkib toptiradi. Bolalar o'yinda zo'r manmuniyat bilan ishtirok etadilar. O'yin boshlanishini sabrsizlik bilan kutadilar, ularning oldiga beixtiyor ertangi o'quv kunining quvonchli manzarasi gavdalanadi. Har bir didaktik o'yinda ko'pchilik bolalar yoki butun bir sinf o'quvchilari ishtirok etadi. Masalan, "Doiraviy misollar" o'yinida hamma bolalar masala yechadi, "Zanjircha" da 10 nafar, "Do'koncha" da 8-12 nafar bola, "Narvoncha" da esa hamma o'quvchilar masala yechadilar. Bundan tashqari, o'yin jarayonida hatto bolalardan ba'zi birlari ishtirok etmasa ham, ular o'yinda imo-ishoralar bilan ham qatnashadilar. Masalan, ko'zlarini yumib, kim necha marta taqillatganini tinglaydilar. "Eng yaxshi



hisobchi”, ”Ko‘proq va tezroq” kabi o‘yinlarda o‘z o‘rtoqlarining misolni qanchalik to‘g‘ri-noto‘g‘ri yechayotganlarini kuzatib boradilar. Bu esa o‘qituvchiga o‘quvchilar faoliyatiga individual munosabatda bo‘lish imkonini beradi. Didaktik o‘yinlar o‘tkazilish jarayonida bolalarning o‘zlarini mustaqil boshqara olishda o‘rganishlarini ta’kidlab o‘tish zarur.

Didaktik o‘yinlarning tarbiyaviy ahamiyati nimalardan iborat?

Tajriba shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar hamjihatlik va intizomlikni tarbiyalashga yordam beradi, chunki har bir o‘yin g‘oliblik bilan bog‘liq bo‘lib, o‘yin shartlari va qoidalariga qat’iy va izchil rioya qilishni talab etadi. ”Kim aniqroq va tezroq”, ”Bo‘sh kelma”, ”Eng yaxshi hisobchi”, ”Ko‘rganni eslab qolish” kabi o‘yinlarni o‘tkazish paytida o‘quvchilar sinf xonasida jimjitlik bo‘lishiga, o‘quvchilarning o‘zlarining tuta bilishlariga, partadan tovush chiqarmay turib, oyoq uchida doskaga chiqa olishlariga, joylariga osoyishtalik bilan qaytib kelib o‘tirishlariga, tovushlarni diqqat bilan tinglashlariga, raqamlarga zehn bilan tinglashlariga, raqamlarga zehn bilan qarashlariga erishadilar. Darsda o‘yinqaroqlik qilib o‘tiradigan va o‘qituvchini bitta dars davomida 10-15 martagacha tanbeh berishga majbur etadigan bolalar ham uchrab turadi.

Biroq, o‘yin o‘tkazilayotgan vaqtda bunday bolalarning xulq-atvori tamoman o‘zgarib ketadi. Ular darhol o‘zlarini tutib oladilar, o‘qituvchining o‘yin qoidalarini ko‘rsatib berishini kutib o‘tirmaydilar ham, qoidalarni o‘zlari mustaqil bajaradilar.

Didaktik o‘yinlar jarayonida bolalarda uyushqoqlik, vaqtni iloji boricha tejay bilish xislatlari tarbiyalanadi. Didaktik o‘yinlar bolalarda do‘stlik, birodarlik, mehnatsevarlik hissini tarbiyalash va taraqqiy etishiga yordam beradi. ”Kim turgan saf yaxshiroq”, ”Zanjircha”, ”Narvoncha”, ”Bilgan kishi sanashni davom ettiraversin” singari o‘yinlar o‘tkazilayotganda bolalar o‘z o‘rtoqlari, o‘zi turgan saf va o‘z sinflarining sharafi uchun kurashadilar. Bir safga tizilganlar ikkinchi safda turgan o‘quvchilar bilan musobaqalashayotganda topshiriqni saflardan birining o‘quvchisi yoki bir necha o‘quvchilari, yoxud butun bir saf bajaradi.

Odatda, bolalar o‘z sheriklariga dalda berib turadilar, agar o‘rtoqlari topshiriqni to‘g‘ri bajarsa, undan behad xursand bo‘ladilar va u bilan faxrlanadilar. Shuni ham aytish kerakki, o‘yin o‘tkazilayotgan paytda bolalarda hasad, qizishib ketish singari salbiy xislatlar uchramaydi. Didaktik o‘yinlar ijodiy shaxsni tarbiyalashga yordam beradi, chunki har bir o‘yinning takrorlanishi topshiriqni bajarishga yangicha munosabatda bo‘lishini talab qiladi. Uni hal qilish zarurati esa ijodiy izlanishlarni keltirib chiqaradi.

Didaktik o'yinlarda tirishqoqlik, matonatlik, boshlangan ishini oxirigacha etkaza bilish singari eng kerakli irodaviy sifatlar tarbiyalanadi.

Masalan, "Doiraviy misollar" o'yinida oltita misolning hammasini yechish kerak, aks holda oxirgi sonining birinchisiga to'g'ri kelish-kelmasligini bilib bo'lmaydi. Ana shuning o'zi bolalarni faollashtirib yuboradi va ular misolni yechmay qo'ymaydilar. "Do'koncha" turidagi o'yinda o'yinchoqlar "sotib olish" ning o'zi bilan ish bitmaydi, balki bir necha o'yinchoqlar narxini hisoblab, (ko'shib) chiqishga necha pul "qaytarib" berish kerakligi haqida o'ylab ko'rishga ham to'g'ri keladi. Bolalar "Qiziqarli kvadratlar" o'yinida murakkab matematik amallarni bajarishni o'rganadilar. Bunda o'quvchilarga bir yo'la bir necha amallarni bajarishga, chiqqan natijalarni taqqoslashga, erishilishi mumkin bo'lgan natijalar to'g'risida o'ylab ko'rishga va noto'g'ri hisobdan voz kechishga to'g'ri keladi.

Bularning hammasi tez, zo'r qiziqish va aqliy faoliyat bilan o'tadi. Katta chiroyli to'pni ko'rgan o'quvchilarda tortinchoqlik yo'qola borib, dadillik bilan sonlarni o'ylab topishga kirishadilar. O'yin jarayonida bolalarda tevarak-atrof haqida to'g'ri tushuncha paydo bo'ladi, bu esa bolalarga topshiriq mazmunini turli xil turishlarida yordam beradi. "Do'koncha", "Nimani taqillatdim?", "Teatr", "Bolalar bog'chasida", "Mehmondorchilikda" kabi o'yinlarda bolalar tevarak atrofdagi hayotni, narsalarning sifatini, og'irlik o'lchovi, narx-navolar va boshqalarni bilib oladilar, ularda fazoviy tasavvurlar mustahkamlanadi. Didaktik o'yinlar, o'qituvchini bolalarga yaqinlashtiradi, bolalar nazarida tarbiyachigina emas, balki chinakam do'stga ham aylanadi. Bu esa ayniqsa dastlabki kunlarda yuz beradigan yotsirash hollariga barham beradi. Shunday qilib, o'yinlar bolalarda o'qituvchi va o'qishga nisbatan ijobiy munosabat paydo qiladi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'tkaziladigan bolalarning bo'sh vaqtini samarali o'tkazish vositasidir. "Bo'g'inlar", "Sanayver", "Qiziqarli kvadratlar" kabi o'yinlardan esa qo'shimcha mashg'ulotlarda unumli foydalaniladi.

Bolalar jon dillari bilan darsdan keyin qolishga rozi bo'ladilar. O'quvchi didaktik sifatli o'yinlar sifatida har qadamda didaktik mashqlardan foydalanadi. Ular orasidagi farq shundaki, didaktik o'yinda g'oliblar albatta bo'lishi kerak, didaktik mashqlarni bajarishda esa bu talab shart emas. Agar o'qituvchi bu rasmdan didaktik o'yin sifatida foydalanmoqchi bo'lsa, unda u bolalarga: Har bir qatordan ikkitadan eng yaxshi hisoblovchini tanlang. Ulardan biri ona echki qo'lidagi misollarni yechadi va javobni yozadi, ikkinchisi esa echki bolasining qo'lidagi misollarni yechadi. «Ulardan qaysi biri tez yechsa, o'sha qator g'olib bo'ladi», deydi. Avval, birinchi qatordagi partadan ikki o'quvchi chiqib, misollarni tez yechadilar va natijalariga qarab chap va o'ng qatorga o'tiradi. Keyin bu o'yin takrorlanadi va



boshqa qatordagi partada o‘tirgan o‘quvchilar bajaradi. Bu ishni didaktik mashq sifatida bajarish mumkin. Bu vaqtda faqat chap tomonda yoki o‘ng tomonda yozilgan misollar ishlanadi. O‘qituvchi bu misolni (30-15+13-8-40-2) o‘quvchilar ketma-ket bajarishga ulguradigan tarzda sekinlik bilan o‘qiydi, keyin natijasini aniqlaydi va doskaga yozib qo‘yiladi.

Har bir didaktik o‘yinning ham har qanday o‘yindagi kabi o‘z qoidalari bo‘ladi. O‘sha qoidalarga amal qilinmasa, o‘yinning o‘yin sifatidagi ahamiyati, binobarin, o‘yinning talim – tarbiyaviy va psixologik ahamiyati yo‘qoladi. O‘yin qoidalari o‘yin topshirig‘iga kiritiladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Xulosa qilib aytish mumkinki, didaktik o‘yinlar bolaning his-tuyg‘ usiga ta’sir etib, unga o‘qishga ijodiy munosabat, qiziqish xislatini tarkib topdiradi. Bolalar o‘yinda zo‘r mamnuniyat bilan qatnashadilar. O‘yin boshlanishini intiqlik bilan kutadilar, ularning oldiga beixtiyor ertangi o‘quv kunining quvonchli manzarasi gavdalanadi. Har bir didaktik o‘yinda ko‘pchilik bolalar yoki butun bir sinf o‘quvchilari ishtirok etadi.

Adabiyotlar:

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldasheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. -Toshkent, «Nosir», 2009.

2. G‘afforova T., Nurullayeva Sh. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida mustaqil ishlar va didaktik o‘yinlar.- Qarshi: Nasaf, 2003.

3. G‘afforova T., Nurullayeva Sh., Haydarova O. Boshlang‘ich sinflar uchun ona tili va o‘qishdan didaktik materiallar.- Toshkent: “Ilm ziyo” nashriyot uyi, 2004.